

sorban a kommunikációs kompetencia fejlesztésére irányul, és ennek a készségnek a fejlesztéséhez igazítja a nyelvtani ismereteket. A *Tanuljunk ukránul* első és második részében javasolt témakörök és az ahhoz tartozó gyakorlati feladatok alapként szolgálhatnak a feladattípusok bővítéséhez, újabb témakörök és a hozzájuk fűződő gyakorlatok kidolgozására ösztönözhetik a nyelvtanárt, aki magyar iskolásoknak tanítja az ukrán nyelvet. A könyvet nemcsak a magyarországi tanulók forgathatják haszonnal, hanem bátran javasoljuk a kárpátjai magyar iskolák fakultatív ukrán nyelv-oktatásának segédanyagaként is.

További szakmai sikereket kívánunk Szofilkánics Judit tanárnőnek, és nagy érdeklődéssel várjuk a kötet harmadik részét.

Bárányné Komári Erzsébet – Huszti Ilona

IRODALOM

Szofilkánics Judit – Udvari István (szerk.) (2004): *Tanuljunk ukránul!* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék.

Nagy L. János (szerk.)

Egy autonóm ember: Török Gábor emlékének

Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2011. 93 p.

A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola (mai nevén a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara) ezzel a gondosan szerkesztett szép kis kötetrel emlékezik egykori tanárára, a magyar nyelvészet és stíluskutatás kiemelkedő egyéniségére, Török Gáborra.

A kötet anyagának gerincét egy 2008 novemberében rendezett konferencián elhangzott előadások és emlékezések adják. Ezt a konferenciát a tudós születésének közelgő

80. évfordulója alkalmából szentelték Török Gábor munkásságának, de mire a kötet megjelent, egyben halálának 15. évfordulója alkalmából is tisztelegnek általa Török Gábor emléke előtt. (A konferenciáról rövid összefoglaló videót láthatunk a főiskola honlapján* a Hírek rovatban, *Az SZTE JGYPK televíziója* cím alatt.)

A most ismertetendő kiadványt Nagy L. János szerkesztette, aki 1976/77-ben egy tanév erejéig még kollégája lehetett Török Gábornak. Egyébként ő rendezte sajtó alá Török Gábor posztumusz művészettörténeti könyvét is (*Ciszterna és forrás. Giovanni Pisano szövéke Pistoia-ban*. Szeged: JGYF Kiadó, 1998).

Az emlékkötet a szerkesztői előszó után Békési Imre cikkével indul, amely 1989-ben a 60. születésnap alkalmából rajzolta meg „egy autonóm ember”, Török Gábor pályaképet (7–11). Engedtessek meg a recenzensnek, hogy ennek a tanulmánynak és saját ismereteinek, emlékeinek alapján röviden összegezze – főként az azóta színre lépett ifjabb nemzedék számára –, ki is volt Török Gábor, miben rejlik munkásságának jelentősége.

Török Gábort elsősorban József Attila költői nyelvének legkiválóbb kutatójaként tartjuk számon, de ne feledkezzünk meg arról sem, hogy pályájának kezdetén főként nyelvtörténettel foglalkozott, ilyen tárgyú cikkeket publikált, Benkő Loránd aspiránsaként. 1954-től sikeresen haladt kandidátusi értekezésének megírása és megvédése felé, ennek lehetőségét azonban politikai okokból elzárták előle. (A politikai ok az volt, hogy Török Gábor nem fogadta el az 1956-os „ellenforradalom” akkori hivatalos értékelését, s ennek a véleményének, közismert önsorsrontó merészségével, hangot is adott.) Ekkor került a budapesti József Attila Gimnáziumba, ahol 1957 és 1964 között hét tanéven keresztül tanított. Mint az iskola hajdani növendéke, jól emlékszem a feltűnően intelligens arcú fiatal tanár fehér köpenyes, botra támaszkodó alak-

* www.jgypk.u-szeged.hu

jára (húszéves korában gyermekparalízisen esett át, amelyből soha nem épült fel teljesen), közelebbi kapcsolatba azonban ekkor nem kerültünk. Minket ugyanis nem ő tanított magyarrá, hanem a gimnázium másik nagy tanáregyénisége, Vasbányai „Zebi”.

1964 őszétől Török Gábor a szegedi főiskola adjunktusaként folytatta tanári és kutatói munkáját. Az is, adjunktus maradt mindvégig, 48 éves korában bekövetkezett, részben kényszerű nyugdíjba vonulásáig. Nem léphetett feljebb az oktatói számarlétrán, feltehetőleg javíthatatlan szókimondása, vitára mindig kész természete miatt. De ebben a tizenhárom szegedi főiskolai évben megírt és megjelentetett négy olyan könyvet, amelyek a magyar stilsztika és ezen belül a József Attila-kutatás legelső vonalában jelölik ki helyét: *A líra: logika* (1968), *Lírai ígéfüggvények stilsztikája* (1974), *Költői rébuszok* (1974), *József Attila-kommentárok* (1976). Ebben az évtizedben kellett volna megjelenennie egy ötödik könyvének, a jelenkor magyar lírájának értő olvasásába bevezető munkának is, ez azonban (talán mert ajánlása „az autonóm emberhez” szólt) csak évekkel később láthatott napvilágot: *A pecsétek feltörése* (1983). Az életmű záróköve a rendszerváltás évében publikált stíluselméleti összefoglalás: *Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben* (1990).

A líra: logika megjelenésekor revelációként hatott, gondolom, nem csak az én számomra (abban a más okokból is emlékezetes évben II–III. éves magyar szakos egyetemista voltam). Ezzel a könyvvel az addig szinte ismeretlen szegedi nyelvész egy csapásra azok közé a szaktekintélyek közé emelkedett, akiktől a legtöbbet tanulhattunk, és akiktől azóta is folyamatosan tanulok (rajta kívül Fónagy Ivánt, Hankiss Elemért, Szabó Zoltánt és Szathmári Istvánt sorolom ebbe a körbe a magyar stíluskutatók közül).

Ma is az a benyomásom, hogy Török Gábor sem életében, sem azóta nem kapta meg az őt jogosan megillető szakmai és társadalmi elismerést. Igaz, pályája vége felé végül is elnyerte a megfelelő tudományos fokozatokat,

de későn, immár rokkantnyugdíjba kényszerülve. Kandidátus 56 évesen lett, a nagydoktori címet halála előtt négy évvel, már az új korszak kezdetén szerezte meg. Erről az „új korszakról” annyit szünnék közbe, hogy a rendszerváltást hősünk, aki ellenzékiként is mindvégig marxistának vallotta magát, bizonyára nemcsak örömmel, hanem kételyekkel is fogadta.

Mint ebből a kis kötetből is kiderül, Török Gábor áldozatkész, kiváló tanár is volt. Tanítványai bármikor, otthonában is felkereshették; erről tanúskodik például Heltai Bálint emlékezése (57–62). Stíluselméleti szemináriumaira évtizedek múltán is lelkes meghatottsággal emlékeznek egykori diákjai, akiknek ötleteit nemcsak hasznosította munkáiban (ezt más tanárok is megteszik...), hanem ilyenkor név szerint hivatkozott is rájuk.

A kötet címében látható *autonóm ember* megjelölés, mint említettem, magától Török Gábortól származik: „[...] a jövő rendje se vonzana annyira, ha nem az autonóm embert tenné meg igazi örököséivé, ha nem alakítaná már építőit is ilyenné, ha a közösségi szocialista ember nem lehetne egyben autonóm ember is” (*A pecsétek feltörése*, 5). Ennek az embertípusnak egyik legkiválóbb (vagy talán egyetlen?) képviselője ő maga volt. Kora ifjúságától meggyőződéses marxistaként határozta meg magát, de már az 50-es évek első felében – és különösen 56 után – szembesülnie kellett nemes eszméinek méltatlan megvalósulásával, a „létező szocializmus” rendszerével. Szókimondásáért igen nagy árat kellett fizetnie: tanári és kutatói karrierjét derékba törték, de ennek fejében elnyerte a tiszta lelkiismeret nyugalalmát. Élete végén, egy 1994 januárjában megjelent interjúban (ezt az emlékkötet „Emlékezések” című fejezete közli) így tekintett vissza minderre: „Bennem nincs nosztalgia. Ott is fenékbe rúgtak, itt is, miért lenne” (84).

Visszatérve az emlékező kötet szabályszerű ismertetéséhez, Békési Imre életrajzi vázlata és méltatása után a könyv öt tanulmány-nyal folytatódik. Ezek szerzői mind kollégái,

illetve tanítványai voltak Török Gábornak, s ezek a tanulmányok többé-kevésbé szorosán kapcsolódnak az ő kutatási eredményeihez, elsősorban József Attila-kutatásaihoz. Ez is bizonyítja, hogy Török Gábor a tudós tanároknak abba a típusába tartozott, amelyet később „iskolateremtő egyéniség”-nek neveztek el (tudtommal ez a kifejezés az ő idejében még nem volt használatos).

B. Fejes Katalin *A megsejtett búcsú* című írása (16–22) a *Kláriskó* elemzését folytatja Török Gábor szellemében, továbbgondolva, új szempontokkal egészítve ki az ő klasszikussá vált, több változatban is létező elemzését (*A líra: logika*, 248–259; *Magyar Nyelvőr* 1971: 308–322; *Költői rébuszok*, 231–262). „A megsejtett búcsú” cím a költőnek szerelmétől, Vágó Mártától való kényszerű búcsújára utal, ennek megsejtése hatja át, a cikk írója szerint, ezt a roppant talányos verset. Az új elemzés a költemény térbeli és időbeli elrendeződésének vizsgálatán alapul, szintén Török nyomdokaiba lépve.

Lengyel András egy kései József Attila-tanulmány, a *Szép Szó* számára írt, de abban végül meg nem jelent *Hegel, Marx, Freud* szövegkritikai és kiadástörténeti kérdéseivel foglalkozik (23–31), némiképp vitába szállva a legismertebb József Attila-kutatók, a készülő kritikai kiadás szerkesztőinek véleményével is. Lengyel szerint a tanulmánynak valójában nincs teljes, rekonstruálható szövege, minthogy a több változatban is fennmaradt zárórésznek nincs végleges, helyreállítható formája. Ez nem csupán szövegkritikai probléma, hanem József Attila eszmevilágának alakulástörténete szempontjából is perdöntő jelentősége van.

Békési Imre *Kihagyott és rejtett kompozíciós elemek* című cikkében (32–35) József Attila *Éltem, így érdemeltem én meg...* kezdetű töredékes szonettjét elemzi szerkezetileg és logikailag, rámutatva a záró terzina rejtett, de kikövetkeztethető elemeire:

*Szendereg szivemben a vétek,
Melyet szívesen büntetnétek,*

[De nem tehetitek. Ha ugyanis valaki „kilép” a többiek elé, akkor ezzel megelőzi (megakadályozza) a cselekvésben a többieket. Ezért:]

én kilépek elibétek.

Heltai Bálint *Tinódi Sebestyén önrímeinek gazdagságához* (36–40) szolgáltart értékes adalékokat. Ezt az írást az kapcsolja Török Gábor kutatásaihoz, hogy Török a József Attila-kommentárok egyik fejezetét a szegényember-versek önrímeinek szentelte (folyóiratban: *Magyar Nyelvőr* 1971: 166–176; kötetben: *József Attila-kommentárok*, 260–281), és a főiskolán személyesen irányította a szerzőnek az önrímekkel kapcsolatos kutatásait. Ennek a most publikált cikknek többek között az adja meg a jelentőségét, hogy jóval kedvezőbben ítéli meg Tinódi históriás énekeinek rímelését, mint ahogy az az irodalomtörténeti köztudatban él: „Számomra Tinódi költészetének legfontosabb vonása, hogy verstani és versnyelvi tekintetben elképesztően változatos [!], fejlődésben és mozgásban lévő, organikus szöveg” (39).

A tanulmányok sorát Nagy L. Jánosnak *József Attila, Tisza, Török Gábor* című vers-elemzése zárja (41–48), amely két 20-as évekbeli versváltozat (*A távol új s új egeket szór,* illetve *Reggeli*) összehasonlítását végzi el lexikális, ritmikai és kompozicionális vonatkozásban. Az elemzés végén a vitatkozó József Attila és Kassák kapcsán a vitatkozó Török Gáborról is képet kapunk: „A szegediek tudják: kevés olyan szenvedélyes vitatkozó akadt a filológusok között, mint – *Török Gábor*” (47). Most már a nem szegediek is tudják...

Az öt tanulmány után kollégák, barátok, egykori tanítványok emlékezéseit tartalmazza a kötet (51–74): Grétsy László, Vekardi Zsuzsanna (logopédus), Heltai Bálint, Vitányi Borbála, Koltay Tibor, Hernádné Hermán Judit, végül újból Nagy L. János idézi fel a nagy hatású, segítőkész tanár és a kivételes ember alakját. Vitányi Borbála emlékezését a Török Gábor munkáira 1996 és 2008 között hivatkozó szerzők és művek listája egészíti ki. Eből látható, hogy Török Gábor idézettsége az

évek múltával nem csökken, sőt 2005-ben (egy akkor megjelent József Attila-konferenciakötet miatt) látványosan meg is ugrott.

A kötetet néhány Török Gábor-dokumentum közlése egészíti ki (75–85): két szakdolgozatbírálát, Török Gábor kandidátusi értekezésének bírálata (Bodnár Györgytől), Péter László könyvismertetése a *József Attila-kommentárokról*, végül egy születésnap interjú (*Délmagyarország*, 1994. január 5.), amelyből már idéztünk. A névtelen interjúkészítő utolsó kérdése így hangzott: „Hol ér a csúcsra a nyelvész munkája?” Török Gábor erre többek között ezt válaszolta: „[...] a versszerkezeteket kritizálva egy sor stilisztikai jelenségről először tehettem említést. A drámai konfliktusjelleg kimutatása, ez az én találmányom” (85). S mi minden még, tehetnénk hozzá ehhez a túl szerény önértékeléshez. A *stilisztikai jelenségtanulmány, a nyelvi műalkotás elvi kimeríthetlensége, a líraolvasástan, a nyelvi talált tárgy, a lírai jelentésértékelés, az olvasási utasítás, a jelöletlen hasonlat, a vershelyzet, versíró helyzet, versmagatartás, a térbeli és időbeli képrendezés* – Török Gábor munkásságának ismerői tudják, hogy e frapánsan elnevezett kategóriák és a mögöttük rejlő lucidus fejtegetések sorát még sokáig folytathatnám.

A kiadványt Török Gábor tudományos publikációinak válogatott könyvszerete (86–91), az önálló kötetekről megjelent ismertetések és azokra tett hivatkozások jegyzéke (92), valamint az itt publikált tanulmányok esetleges korábbi megjelenéséről adott tájékoztatás (93) zárja le. Ez utóbbiból megtudhatjuk, hogy Békési Imre, B. Fejes Katalin és Lengyel András cikke itt jelent meg először. A szerzői bibliográfiát hadd egészítsem ki annak megemlékezésével, hogy Török Gábor – sajnos, ritkán – írt ismeretterjesztő, nyelvművelő cikkeket is. Ezek többnyire az *Édes Anyanyelvünkben* jelentek meg, 1982 és 1995 között összesen öt cikk. Hozzám ezek közül a legutóbbi, az 1995. decemberi számban napvilágot látott írás áll a legközelebb (*Elporló polgárságunk elporladó szavaiból*, Draskóczy

Török Gábor néven), egyrészt mert ennek már én voltam a korrektora, másrészt pedig valószínűleg ez volt életében megjelent utolsó írása. (1996. február 16-án hirtelen ment el, Nagy L. János a videón azt is elmondja, hogyan.)

A kis kötet minden fejezetének végén egy-egy fényképet is közöl. Ezek egyikén meghatva fedeztem fel korán elhunyt barátomat, Lőrinczy Hubát (74).

Az ismertetést hadd fejezzem be néhány személyes emlékekkel! Mint jeleztem, Török Gábor az élő magyar nyelvhasználatnak is kiváló ismerője volt, jóllehet erről a témakörrel aránylag kevesebbet publikált. Ilyen irányú szaktudását az MTA Nyelvtudományi Intézete mai magyar nyelvi osztályának külső munkatársaként kamatoztatta. E „kollektív munkák”, „tervmunkák” kapcsán éveken át kapcsolatban álltunk, többnyire Grétsy László közvetítésével, máskor levelezés útján (ez akkor még nem e-mailezést jelentett), de egy ízben személyesen is felkereshettem szegedi otthonában, 1992-ben.

Az első ilyen közös munkánk a *Hivatalos nyelvünk kézikönyve* (1976) volt. Ennek bevezetőjében Lőrincze Lajos ezt írta: „Az anyaggyűjtés során (amelyben nyelvész gyűjtőkkel együtt államigazgatási szakemberek is részt vettek) kb. 14 000 adat gyűlt össze” (i. h. 8). Nos, e nyelvész gyűjtők egyike, bizonyára legszorgalmasabbika, éppen Török Gábor volt. Kicédulázta számunkra az akkor frissiben megjelent *Államigazgatás A-tól Z-ig* című lexikont, amely hemzsegett a jellegzetesen hivatali nyelvi példaktól. A könyvből kivágott idézeteket cédulára ragasztotta, és alája vagy föléje odagépelte a jelenség tömör nyelvhelyességi értékelését, gyakran szakirodalmi hivatkozásokat is adva. Megjegyzéseiből rengeteget merítettem a megfelelő szócikk megírásakor, bár szenvedélyes megfogalmazásukon olykor enyhítenem kellett. Sajnos, az elkészült és később még két kiadásban megjelent kézikönyv sehol sem tünteti fel Török Gábornak ezt a rendkívül hasznos előkészítő munkáját. (Talán ő akarta így.)

Második együttműködésünk a Nyelvtudományi Intézet normakutató munkaközösségében való részvétele volt az 1980-as évek második felében. Kérésemre terjedelmes szemle tanulmányban foglalta össze a német (akkor: kelet- és nyugatnémet) normakutatás főbb eredményeit, természetesen az eredeti német nyelvű szakirodalom alapján. Négy vasos szakkönyvön rágta keresztül magát, s azokat alaposan (nem tartalomjegyzék, hanem az érintkező problémakörök szerint) ismertette és bírálta. Mélyen jellemző személyiségére és munkamódszerére, amit a tanulmány elején erről írt: „Semmiképp sem vállaltam volna, hogy az egymással is ütköző nézeteknek pusztá ismertetésére szorítkozzam. Ahogy sok mindenben nem értek egyet magyar szerzőkkel, pl. a német irodalomban is idézett Benkő Loránddal sem, úgy akad nézeteltérés mind Juhász Jánossal, mind a német kutatókkal is. Beszámolómnak tehát az az igénye, hogy termékeny vitát kavarjon” (Német nyelvű szakirodalom a nyelvi normáról (Tételek és kételyek). In: Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 1992., 133). Egy helyütt, már nem emlékszem, milyen képzettár-

sítás csábitásának engedve, alaposan megbírált a Khomeini ajatollahot is. Ezt a mintegy egyoldalmi részt azonban később, szerkesztői kérésre, elhagyta. Ma már sajnálom, hogy beleszóltam, ha megjelenik, érdekes kordokumentum lenne.

Utolsó közös munkánk a *Nyelvművelő kis-szótár* (későbbi, végleges címén: *kéziszótár*) volt. Ennek elvi cikkeit jórészt vele írtuk meg. Ezeknek a cikkeknek a szerkesztők – Grétsy László és ezen sorok írója – akkori (és mai) felfogásához képest túl szigorú hangvétele a szerkesztés során nem kevés gondot okozott. De tartalmukon a szerző és nézetei iránti tiszteletből szinte semmit sem változtattunk, csupán csípős stílusukon igyekeztünk enyhíteni. Török Gábor nem vehette kezébe a közös munka gyümölcsét: a szótár megjelenése előtt két hónappal hunyt el.

Hát ennyi minden jutott eszembe a Török Gábor emlékének szentelt kis kötetet lapozgatva. Köszönet érte minden közreműködőnek, de különösen a szerkesztőnek, az alapos munkát végző Nagy L. Jánosnak.

Kemény Gábor